

KAREL MOŽINA (1895–1918)

ŽRTEV SPODLETELEGA VOJAŠKEGA UPORA V JUDENBURGU

Karel Možina¹ je bil rojen 9. oktobra 1895 na Vrhniki št. 182 očetu Petru Možini, strojniku iz Samotorice št. 19, in materi Uršuli Brenčič (Mevljevi) iz Podlipe 13. Starša sta se poročila 24. februarja 1889 na Vrhniki. V družini se je rodilo sedem otrok. Štirje so umrli v ranem otroštvu. Novembra 1908 je za jetiko umrl oče Peter. Karel je mladost preživel na Vrhniki z materjo in bratoma Petrom (1890–1951) in Jožetom (1900–1941). Jože je umrl v Beogradu. Ubit naj bi bil 10. aprila 1941 ob nemškem bombardiranju Beograda. Mati se je julija 1921 drugič poročila z Janezom Juntezom iz Loke pri Zidanem mostu. Umrla je marca 1945 na Vrhniki na Švabičevi ul. 3.²

Karel Možina je bil v začetku prve svetovne vojne še mladoleten. Med vojno je bil mobiliziran in poslan na rusko fronto; bil je ujet in po Brest-Litovskem miru, sklenjenem marca 1918, izpuščen iz ruskega ujetništva. Pridružil se je 42. bataljonu 17. pešpolka v Judenburgu. V tej enoti so bili vojaki večinoma z območja Kranjske, pretežno slovenske narodnosti.

To je bilo zadnje leto vojne, ko so avstro-ogrske oblasti izpopolnjevale vojaške enote, ki so v bojih utrpeli večje izgube, s splošno mobilizacijo. Vpoklicali so mla-

doletne fante, ostarele može, ranjence, ki so komaj okrevali. V vojaške enote so vključili mnogo vojnih ujetnikov, ki so se vrnili iz ujetništva v Rusiji in bi po določilih Brest-Litovskega miru morali biti oproščeni vojaščine. Ti ujetniki, med njimi Karel Možina, utrjeni, naveličani vojne, so doživeli oktobrsko revolucijo in zahteva Oktobra o miru, koncu vojne, svobodi in kruhu jih je vedno bolj prevzemala. Težke vojne razmere je še poslabšalo pomanjkanje hrane. Spomladi 1918 se je nezadovoljstvo vojaštva sprevrglo v oborožene upore³. Od sredine maja do sredine junija 1918 se je zvrstilo kar 15 uporov dopolnilnih vojaških enot v avstrijskih pokrajinah. Pri nas sta uporju vojakov 17. pehotnega polka v Judenburgu sledila upora 7. lovskega bataljona v Murauu in 97. pehotnega polka v Radgoni. Pri slovenskih upornikih je bil poleg osnovnih razlogov, ki so bili pri vseh uporih enaki, zelo močan vpliv deklaracijskega gibanja v slovenskih deželah. Med gesli, ki so vodila slovenske vojake, so bila poleg prenehanje vojne, mir in vrnitev domov tudi nacionalna osvoboditev. Jugoslovansko gibanje, ki se je spomladi 1917 v parlamentu na Dunaju izrazilo z Majniško deklaracijo⁴, je zajelo tudi vojsko.

Spomladi 1918 je bil 17. pešpolk nastanjen v bližini Judenburga in del tudi v samem

mestu. V Judenburgu so na novo sestavili njegov 42. pehotni bataljon, ki mu je poveljeval major Mobius. Bataljon naj bi odšel spet na fronto 13. maja, v noči pred odhodom pa je izbruhnil upor. Glavna voditelja upora sta bila Tone Hafner in Karel Možina. Uporniki so zavzeli vojaško poveljstvo, železniško postajo in skladišče streliva. Sredi noči jih je napadel oddelek strojnic. Na večji odpor niso naleteli. Povezali so se z delavci v železarni, ki so zapustili delo. Kmalu so obvladali vse mesto. Sprva je upor potekal po načrtu, ki pa je bil pomanjkljiv in ni bil izdelan do podrobnosti. Po prvem uspehu in zmagi nad oficirji je začela med vojaki popuščati disciplina. Večina je po osvojitvi mesta neorganizirano krenila proti domu na Kranjsko. Poveljstvo v Gradcu je proti upornikom hitro ukrepalo. Že zjutraj 13. maja je prispel iz Brucka »šturmataljon« Madžarov. Zasedli so mesto in vojašnice. Uporne vojake v mestu so polovili in zastražili v barakah. Dopoldne so prispele v Judenburg še enote generalmajorja Antona von Kosela, asistenčne čete, v katerih so bili povečini Madžari, so obkoljevale Judenburg. Vse ceste, ki so vodile iz Judenburga, so bile zastražene. Skupine upornikov, ki so se poskušale prebiti proti Kranjski, so vojaki polovili. Enote generalmajorja von Kosela pa so se spopadale z uporniki v okolici Judenburga še 13. in 14. maja. Vojaški upor je bil zadušen. Sledila je kazen. Najprej so hoteli brez sodbe ustreliti vsakega desete ga v polku. Med tem pa je prišlo z Dunaja povelje, naj se postavi *preki sod*, ki naj voditelje obsodi na smrt, vse politično osumljene udeležence upora pa na trdnjavsko ječo.⁵

Uvedeno je bilo naglo sodišče, ki mu je predsedoval generalmajor von Kosel. Sodišče je na prvi obravnavi ugotovilo, da je v upor sodelovalo 1181 vojakov 17. pešpolka, aretirali so 388 upornikov, v upor

je umrlo 7 ljudi, ranjenih je bilo 28 vojakov in 2 častnika. Pred naglim sodiščem se je moralo zagovarjati 16 moških, 8 jih je bilo obsojenih, sedmim je bila izrečena smrtna kazen s streljanjem; enemu od sedmih so kazen znižali na desetletno zaporno kazen, v 677 primerih so sprožili vojaški kazenski postopek⁶.

16. maja 1918 ob 11.45 so bile izrečene prve štiri smrtne obsodbe. Hafner, Dautovič, Štefanič, Možina so bili po 159. členu vojaškega zakonika zaradi zločinskega dejanja upora obsojeni na smrt. Dve uri po razglaseni sodbi so bili obsojenci v spremstvu madžarskih vojakov privedeni na morišče, ki je bilo blizu pokopališča in taboriščnih barak. Generalmajor von Kosel je ukazal, da mora eksekuciji prisostvovati vse moštvo uporniškega dopolnilnega 42. bataljona 17. pehotnega polka. Tja so nagnali tudi prebivalce celega Judenburga.⁷

Po zadušenem uporu ženejo na smrt obsojene na streljanje: Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije, I., 1. knjiga, Ljubljana 1964, str. 172.

Prizorišče eksekucije. (Arhiv Republike Slovenije SIAS 1549, II/21)

Pred odhodom na morišče je obsojence v ječi obiskal vojni kurat. Oficir Edo Delak, ki je spremljal kurata, je sporočil obsojencem, naj napišejo svojem poslovilna pisma. Možina se je poslovil z besedami: *Mlad moram umreti, žal mi je. Žal mi je, da ne doživim Jugoslavije*⁸.

Zunaj pred vrati je že čakal eksekucijski oddelek. Kot žive klešče je obkrožil obsojence, ki so jih privedli in jim prej zvezali roke. Molče so se premaknili in z njimi oboroženo spremstvo. Napotili so se proti strelišču. Za njimi se je v četverostopih zvrstil polovljeni maršbataljon in nato še drugo vojaštvo. Na strelišču so se čete postavile v obliki kvadrata. Obsojeni so stali v sredini. Še enkrat je bila prebrana obsodba in za 17. /pehotni polk/ je bila prevedena tudi v slovenščino^{8a}. Prvi je bil na vrsti Dautovič, doma iz Zvornika. Drugi je bil Štefanič. Sledil je Možina. *Ko ga je avditor poklical, je vrgel do polovice pokajeno smotko na tla ... Prestopil je čez oba mrtva tovariša, dvignil desnico in odločno so se*

*mu trgale besede: Ni treba čitati smrtne obsodbe! Vem, kaj me čaka ..., že je pokleknil in že so mu zavezali oči. Tedaj je še dvignil roke in rekel glasno: Bog daj, da bi moja kri rodila stoteren sad! To so bile njegove zadnje besede*⁹. Poslednji je bil na vrsti Hafner. Ponoči so na skrivaj izkopali grob, vanj zagreblili ustreljene in zemljo zravnali. Naj bi ne bilo spomina. Toda zjutraj je bil grob okrašen s cvetjem. Nadaljevali so s sojenjem. V soboto, 18. maja, sta bila obsojena in ustreljena še dva upornika, Rogelj in Dunajčan Grachovina.¹⁰

17. pehotni polk je moral kmalu za tem zapustiti Judenburg, njegov uporni 42. bataljon je bil premeščen v Tolmezzo.

Zgodba o junaškem 17. pešpolku se je končala po vojni, ko so posmrtni ostanke judenburških upornikov prenesli v domovino in jih svečano pokopali pri Svetem Križu na Žalah v Ljubljani. Za pripravo prenosa posmrtnih ostankov po *prekem sodu* ustreljenih vojakov so že jeseni 1922

ustanovili poseben odbor, ki ga je vodil upokojeni mestni zdravnik dr. Tone Jamar¹¹. Odbor naj bi izposloval tudi potrebno preskrbnino za svojce. Na občine judenburških žrtev so naslovili prošnjo, naj sporoče, koga so ustreljeni zapustili in kakšno je njihovo premoženjsko stanje. Sporoče naj tudi, ali sorodniki soglašajo s prekopom. Občina Vrhnika je sporočila, da pokojni Karel zapušča mater in dva brata, od katerih je eden strojnik in drugi telegrafist. Mati Uršula Juntez, žena delavca, nima nobenega premoženja. Proti prenosu posmrtnih ostankov sina Karla nima ugovora.

Junija leta 1923 so oblasti v Ljubljani pripravile prekop slovenskih vojakov, ki si bili pokopani v Judenburgu, in njihov pogreb v Ljubljani¹². Vlak s krstami se je med potjo od Maribora do Ljubljane

ustavil na mnogih postajah. Povsod so se v počastitev žrtev zbrale množice ljudi, zlasti šolske mladine. V Ljubljani so krste ustreljenih vojakov položili na oder v Narodnem domu. Od tu so jih z vozovi prepeljali k Sv. Križu na Žale. Svečani pogreb je bil v soboto, 2. junija 1923, s pričetkom ob 3. uri popoldne. Krste na vozovih je spremljala častna straža. V pogrebnem spremvodu so bili sorodniki judenburških žrtev, vojaki biv. judenburškega polka, predstavniki oblasti, zastopstvo mestne občine ljubljanske, zastopniki drugih občin, oficirski zbor, orožniki, gasilci, skavti, sokoli, orli in drugi. Na Žalah je sledila pogrebna slovesnost in odkritje spomenika, Peruziijevega kipa vojaka – kranjskega Janeza. Kip je stal na kamnu z vklesanim sporočilom, da stoji »v počaščenje vsem, ki so prelili kri in dali dušo v borbi zoper nasilje, nam za svobodo«.

Grobovi ustreljenih na judenburškem pokopališču. Na trojnem grobu je postavljenih 6 križev z imeni Možina, Štefanič, Dautovič, Hafner, Grahovina, Rogelj in tablica, kjer je možno razbrati datume ustrelitve in (država) SHS. (Arhiv Republike Slovenije SIAS 1549, II)

10 52 601

Izjava

Podpisana Uršula Juntelj, mati v Judenburgu
 16. 5. 1918 ustreljenega Karola Možine iz Vrtni
 Re dovoljuje, da se njegovi zemeljski ostanki
 prepeljejo v Ljubljano in tam pokopajo
 v skupnem grobu.

Vrtnica, 10. 11. 1922

X Uršula Juntelj
 prep. Kranj

Mati dovoljuje prekop sina Karla Možine, 10. 11. 1922. (Zgodovinski arhiv Ljubljana LJU 489 Reg. I, 1942)

Sokoli v pogrebnem sprevedu se bližajo Žalam. (Ivan Nemanič: Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije 1905-1993, Ljubljana 1998, str. 28)

Pogrebni slovesnosti se je udeležila tudi mati Karla Možine. Peš je prišla z Vrhnike k Sv. Križu v Ljubljano¹³.

Leta 1939 so po zasnovi arhitekta Eda Ravnikarja na pokopališču pri Sv. Križu na Žalah zgradili kostnico žrtev prve svetovne vojne. Vanjo so prenesli tudi posmrtni ostanke judenburških upornikov. Ob stopnicah pri vhodu v kostnico so postavili Peruzzijev kip slovenskega vojaka.

Rodna Vrhnika pa je po Karlu Možini poimenovala eno svojih ulic.

V Judenburgu so leta 1935 prebivalci kraja na mestu, kjer so bili vojaki 17. bataljona »slovenskih Janezov« ustreljeni, zgradili kapelo in posadili lipi v spomin na ustreljene vojake.

Nagrobni spomenik judenburškim žrtvam, postavljen leta 1923 na Žalah. Danes stoji pred kostnico padlih v prvi svetovni vojni. (Zgodovinski arhiv Ljubljana, ZAL LJU 507/2 Mestni odbori)

22

Brzjavna uprava ni odgovorna za škodo, ki bi nastala izjemno, če se brzjavka izgubi ali če dojde pozno. Službene pripombe:	Brzjavka V: doktor Jarmar Ljubljana	Došla po vodu števil. iz dne 1/4 ob uri 1/4 min. Sprejel: 12-30 V.
--	---	--

vrien: 71: 7: 26 1/6: 10.40: 19 ob uri min.

= slovenski visokosolci na dunaju vojaki nekdanjega 17. polka v duhu prisostujejo pokopu svetih relikviter se globoko klanjajo dusevni veličini junaskih žrtev *

Brzjavka visokošolcev – vojakov nekdanjega 17. polka – z Dunaja 1. 6. /1923/ (Zgodovinski arhiv Ljubljana ZAL LJU 507/2 Mestni odbori)

Skupina Vrhničanov pred spominsko kapelo na pokopališču v Judenburgu, 5. septembra 2004.
(Foto: Janez Gabrovšek, obj. v: Naš časopis, 27. sept. 2004, str. 8)

Opombe:

- 1 V knjigi Jože Rode: Vrhnika skozi stoletja, 1995, str. 61, 67 najdemo tudi Karla Možino v poglavju, ki ga je avtor naslovil s Cankarjevimi besedami Nebratje smo si bili v ponižanju, bratje si bomo v poveličanju! Navaja Lovra Kuharja - Prežihevega Voranca roman Doberdob, kjer je pisatelj v četrtem delu (Judenburg) med nesmrtnih junake povzdignil tudi Karla Možino.
- 2 Podatke o družini je zbral Janez Žitko v raziskavi za pripravo seznama padlih v prvi svetovni vojni. (Vrhniški razgledi št. 9/2008, str. 19.)
- 3 " ... Uporniki so imeli dva faktorja v rokah, to sta splošna naveličanost brezizgledne vojne in lakota, ki je bila v Judenburgu zelo občutna ... 1 kg kruha je bil dnevni obrok za 16 mož ... " Jože Repinc (udeleženec), Bohinj: Vojaški upor v Judenburgu, maja 1918. leta. Arhiv Republike Slovenije: AS 1550, spominsko gradivo, mapa 46.
- 4 Več glej: Olga Pivk: Minilo je sto let od Majniške deklaracije, Vrhniški razgledi št. 18, 2017, str. 9.
- 5 Izjava, udeleženca upora Jožeta Eržena iz Škofje Loke, ki jo je zapisal 10. 3. 1959. Jože Eržen je bil obsojen na dve leti trdnjavskega zapora. Arhiv Republike Slovenije: AS 1550, spominsko gradivo, mapa 46.
- 6 Petra Svolfšak, Gregor Antoličič: Leta strahote. Slovenci in prva svetovna vojna, Ljubljana 2018, str. 227.
- 7 Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan: Innere Front, Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918. Erster Band. Wien 1974, str. 340.
- 8 Glej op. 6.
- 8a Glej op. 7.
- 9 Davorin Ravljen: Upor v Judenburgu 1918. Kronika slovenskih mest, letnik II, šte. 4, Ljubljana 1935, str. 76–77.
- 10 Na streljanje vojakov v Judenburgu je ostal zelo težak spomin. V spominu je ostala napovedana ustrelitev vsakega desetega vojaka v polku, ki je grozila takoj po zadužitvi upora in jo v ustnem izročilu še zasledimo. (Prim.: Jože Jeraj iz Bevk v: Tatjana Oblak Milčinski: Svi šle wakapavat turšca na mah. Pripovedi z jugozahodnega dela Ljubljanskega barja. Ljubljana 2006, str. 59.
- 11 Zgodovinski arhiv Ljubljana, sign.: LJU 489 Reg I., fasc. 1842, mapa: Odbor za judenburške žrtve.
- 12 Prevoz krst z vlakom je s filmsko kamero spremljal Veličan Bešter in o pogrebnih slovesnostih posnel dokumentarni film. Ivan Nemanič: Pogreb judenburških žrtev v Ljubljani, 2. junij 1923. Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije, 1905–1993, Ljubljana 1998, str. 26–28.
- 13 Stanovala je v hišici za gostilno Lovce ob današnji Ljubljanski cesti. V sorodstvu je še ohranjen spomin na to njeno pot. Izjava Katje Gotvajn, 2019.